

JAROSLAVA VYDROVÁ:

Výraz, dielo, telesnosť. Fenomenologické eseje

Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2019, 167 s.

Čo sa s nami deje, keď sa hráme, keď sa smejeme, keď oddychujeme, keď pracujeme? Kniha *Výraz, dielo, telesnosť* sa v šiestich esejach pokúša osvetliť aj tieto otázky. Vydrová v knihe vychádza najmä z filozofických koncepcií zakladateľa fenomenológie Edmunda Husserla a priekopníka filozofickej antropológie Helmuta Plessnera. Cieľom knihy je za pomoci týchto filozofických východísk vrhnúť nové svetlo na niektoré aspekty skúsenosti človeka v modernej spoločnosti a zároveň v tomto kontexte preskúmať vzťah súčasnej filozofie a moderného umenia. Kniha pozostáva z úvodu a šiestich kapitol, pričom prvé štyri¹ sa venujú okrem iného aj vzťahu filozofie a moderného umenia. Kubistická maľba, funkcionalistická architektúra,² charakterové hlavy Franza Xavera Messerschmidta či Kunderov román *Nesmrtelnosť* sú v týchto kapitolách konkrétnymi odrazovými mostíkmi k filozofickému uvažovaniu o vnímaní, bývaní a o vplyve prostredia na myslenie, o emóciách a sociálnych rolách, respektíve sociálnych hrách. Výber konkrétnych diel „podlieha [Vydrovej] osobnej preferencii a vychádza v prvom rade z [jej] vlastnej skúsenosti vnímania umeleckého diela“ (s. 9).³ V týchto kapitolách uvažuje nielen o pôsobení týchto diel, ale aj o tom, z akej kultúrnej situácie takéto diela vzišli, respektíve mohli vzišť, a ako sa táto situácia vzťahuje k našej súčasnej situácii. Piata kapitola *Keď oddychujeme* sa venuje téme oddychu, únavy, športu a práce. Šiesta kapitola *Nová otázka* je zhrnajúca a venuje sa aktuálnosti Husserlovho a Plessnerovho myslenia v súčasnosti.

Ide o druhú autorskú monografiu Jaroslavy Vydrovej. Prvá vyšla v roku 2010 pod názvom *Cesty fenomenológie* a Vydrová sa v nej venovala Husserlovej metóde

¹ *Kubizmus, oko a vec, V priestore a v prostredí, Zvláštny prípad: Messerschmidtove hlavy a Tvár, maska, nimbus.*

² Vydrová odkazuje napríklad na tvorbu nemeckej architektky Lucy Hillebrandovej, v roku 1928 najmladšej členky Deutscher Werkbund, ktorá navrhovala aj Plessnerov dom.

³ Pripomína to gesto, v ktorom Merleau-Ponty uviedol prvé vydanie svojej poslednej práce, *L'Œil et l'Esprit*, reprodukciami diel Giacomettiho, Matissa, Cézanna, de Staëla, Kleeho, Richiera a Rodina.

fenomenologickej redukcie. Jedným z kľúčových záverov skoršej práce je, že fenomenologická metóda nie je neutrálnym, ľubovoľne aplikovateľným teoretickým nástrojom, ale ide o špecifický spôsob myslenia a pýtania, ktorý sám generuje špecifické témy a v konečnom dôsledku mení spôsob, akým sa orientujeme a pohybujeme vo svete. Podstatnou súčasťou fenomenologickej metódy je teda aj následné vystúpenie z fenomenologicky redukovaného sveta: „V úzkej spojitosti s výkonom redukcie (a tým aj so skúsenosťou) je *návrat* (*Rückgang*) do prirodzeného sveta, ktorý predstavuje druhý veľký kontext, v ktorom nachádzame formulovanie zmyslu“ (Vydrová 2010, 115).

Vydrovej nová kniha sa dá chápať aj ako výkon takéhoto návratu. Témou tu už nie je *epoché* a podobne a fenomenologicky získané štruktúry pôsobia skôr akoby v pozadí. Plessnerova filozofia je interpretovaná ako kompatibilná s Husserlovou fenomenológiou, teda Vydrová predstavuje Plessnera ako filozofa, ktorý skúmal spoločnosť a kultúru, vychádzajúc z pozície samého kultúrne a sociálne angažovaného jednotlivca. Táto kombinácia umožňuje Vydrovej ostrejšie sa zamerať na problematiku kultúry a spoločnosti, ktorá býva v Husserlových textoch väčšinou len naznačená.

V žiadnej z konkrétnych prípadových štúdií následne nejde o „aplikáciu“ fenomenologickej metódy na jednotlivé fenomény, uvažovanie nad fenomenológiou skôr v určitom obojsmernom pohybe vyjasňuje napríklad problematiku kubistickej maľby a naopak. V prípade kubizmu Vydrová totiž súhlasí s Hansom Rainerom Seppom, podľa ktorého „fenomenológia so svojou metódou pôsobí ako *cezúra* a v podobnom duchu sa aj v kubizme prejavuje jeho metóda. (...) Fenomenologická reflexia odhaľujúca podmienky nazerania a mienenia tak má svoj analogon v kubistickom sledovaní ‚syntaxe a sémantiky čistého zobrazovania‘“ (s. 38 – 39). Fenomenológia aj kubizmus akoby kládli podobnú otázku: ako sa nám predmety vnímania vôbec môžu dávať ako zmysluplné, nielen ako nesúvislý prívál vnemových dát? A obe akoby pri analýze postupovali podobnou cestou redukcie, pričom nechávajú predmety vnímania samé vyvstávať zo základných stavebných kameňov perceptívnej skúsenosti.

Vzájomné inšpirácie nachádza aj v prípade Messerschmidtových hláv. Ide o sochárske štúdie emócií, ktoré zachytávajú rôznym spôsobom napäté tváre. Kontext dodávajú len názvy búst (*Zadržaný smiech*, *Zívajúci a pod.*), ak sa však sústredíme len na samotné tváre, ide o zamrznuté, paradoxné výrazy, pri ktorých očakávame, že sa nejakým smerom rozvinú a uvoľnia, no konkrétny smer tohto uvoľnenia ešte nie je daný: „Cítíme, že Messerschmidtom zachytený výraz je svojím spôsobom neúnosný, bezbrehý a nemôže ostať trvalejším prejavom subjektivity“ (s. 87). Vydrová v týchto

„kľúčoch“ pozoruje paralely s fenomenologickým konceptom „hraničnosti“. „Výrazová štruktúra emocionálneho prežívania v skutočnosti odhaľuje človeka v jeho bytostnej podobe, ktorú predstavuje jeho *hraničnosť*. Smiechu prepadáme, pri plači sa mu vzdávame a dezorganizácia telesnej a duševnej stránky tu pôsobí ako akt, ktorý nás presahuje“ (s. 75). Fenomenológia, ktorá tu zvnútra naráža na hranice danosti a napína do extrému svojej schopnosti deskripcie, tak môže v určitej fáze odovzdať vysvetľovanie mlkvemu sochárskemu umeniu.

Veľmi podnetná je piata esej, venovaná voľnému času. Oddych a práca sa ukazujú ako určité reverzibilné figúry, kde oddych sa z pozície práce javí ako lenivosť a práca sa z pozície oddychu javí ako zdroj únavy. Následne napríklad rekreačný šport umožňuje, aby sa oddych nejavil ako lenivosť, ale ako zmysluplná aktivita, v ktorej sa dosahujú ciele a saturuje sa pocit úspechu v rámci jednoznačne vymedzeného súperenia, ktoré v práci často absentuje – najmä pri jej abstraktnej deľbe v kapitalistickej spoločnosti. Šport sám sa však môže stať niečím, čoho jediným zmyslom sa stane dosahovanie výkonov – a vtedy sa v podstate stáva opäť niečím ako prácou. Vydrová uzatvára danú esej tézou, že je potrebné obnoviť „kultickosť“ voľného času (s. 126). V tomto smere by bolo možné rozvíjať úvahy napríklad smerom k Veblenovej *Teórii záhalčivej triedy* (1999). Vydrová by zrejme predmet Veblenovho skúmania označila ako „úpadkovú formu“ trávenia voľného času, no Veblen zároveň ukazuje, aké nesmierne náročné je tráviť voľný čas rituálne; inak povedané, aké namáhavé je ostentatívne, viditeľne nič nerobiť. Zaujímavé by mohlo byť aj komparatívne zhodnotenie Adornovej (1991, 189) radikálnej kritiky samého konceptu voľného času ako prejavu „dnes rozšírenej barbarskej mentality“.

Jednotlivé eseje sú podnetné, no kniha má podľa mňa aj širší význam, ak sa pýtame na súčasnú relevantnosť fenomenologickej filozofie. Fenomenológia býva chápaná ako jedna z posledných modernistických filozofických snáh podať ucelený výklad sveta tým, že vyjasní podstatné základy skúsenosti a poznania. Zároveň vždy čelila kritike, že tento pokus nebol, a ani nikdy nemohol byť úspešný. Foucault (1987, 343) tvrdí, že fenomenológia vo svojom praktickom výkone, keď sa sústreďí na partikulárne skúsenosti a prežívanie, robí potichu „ústupky antropológii“, ktorá spracováva empirické obsahy, no na rozdiel od fenomenológie im nepotrebuje nevyhnutne dodávať transcendentálny význam.

Vydrová nerobí antropológii „tiché ústupky“, ale aktívne ju zapája do tej miery, že fenomenológia sa javí čiastočne ako antropológia a naopak. Pri Husserlovi tu nachádzame referencie k tradičným fenomenologickým témam: intencionalita, intersubjektivita, telesnosť na osi *Körper – Leib* atď. Viac ako systematik však tentoraz Husserl vystupuje ako bádateľ, sondujúci každodenné skúsenosti bez toho, aby ich nevy-

hnutne systematizoval; v dvoch kapitolách napríklad Vydrová nachádza plodné inšpirácie v Husserlovej okrajovej meditácii o tabaku a fajčení. Takáto fenomenologická antropológia sa v podstate javí ako vytrénovanejšia reflexia.

Nemyslím si však, že takéto skúmanie je bez transcendentálneho významu. Záverečné úvahy v knihe sú metodologické: aký je význam takto postupujúcej filozofie? Podľa Vydrovej „filozofia, ktorá reflektuje celé toto pole ľudského bytia, nie je ľubovoľnou hrou alebo hádankou, ale nie je ani otázkou s predznačenou štruktúrou odpovede“ (s. 140). Nakoľko predchádzajúce eseje sú zjavne preniknuté fenomenologickým terminologickým aparátom, ktorý odpovede predbežne štruktúruje, toto tvrdenie nie je tak celkom presvedčivé. To však nevadí; práve naopak. Keby sa fenomenológia vzdala úsilia o transcendentálne ukotvenie, ako by potom odpovedala napríklad na Latourovu (2005, 244) kritiku, že sa zbytočne obmedzuje na bezprostredné vzťahy – vzťahy takpovediac „tvárou v tvár“ – vychádzajúce z filozofovho centra? Nie sú azda bohatšie deskripcie, ktoré možno začať v ľubovoľnom bode, nie len vo filozofovej prežitej skúsenosti? Fenomenológia totiž vždy v konečnom dôsledku hovorí o sebe; fenomenológ napokon vždy reflektuje na svoju pozíciu filozofa vo svete. Vo fenomenológii sa však očakáva, že toto obmedzenie je kompenzované práve jej transcendentálnymi ambíciami, ktoré tkvejú v možnosti podať systematický výklad, čo zahŕňa aj schopnosť štruktúrovať odpovede v budúcnosti.

Podľa Latoura (2005, 258 – 262) tu napokon ide aj o otázku politiky. Zmnožovanie deskripcií má politický význam v tom, že, jednoducho povedané, jednotliví aktéri v sociálnych vzťahoch budú lepšie rozumieť sami sebe, druhým a tomu, ako medzi nimi vzniká „socialita“. A toto postupné porozumenie, ktoré prináša vyjasňovanie, je zároveň podľa Latoura (2003, 70) jediné, čo môžeme robiť – revolúcia nie je možná. Fenomenológia má z jednej strany veľmi podobnú ambíciu – čiastkovo vyjasňovať fenomény, aby sme si lepšie rozumeli. Vydrovej kniha je príkladom presne takéhoto fenomenologického bádania; analýzy kubizmu, Messerschmidta či voľného času rozhodne nie sú určené len akademickým filozofom. Avšak fenomenológ zároveň verí, že nie sme odkázaní len na zmnožovanie deskripcií, no aspoň implicitne pripúšťa možnosť systematizácie a následne možnosť premeny celkového spôsobu videnia a chápania sveta. Je tu teda zároveň prísľub radikálneho a rozsiahleho vyjasnenia.

Eseje v tejto knihe sú teda cenné nielen pre podnetnosť partikulárnych analýz, ale aj tým, že Vydrová perfektne ovláda „čistú fenomenológiu“, ktorá im dodáva filozofické podložie. Husserl (1998, 354) v roku 1935 povedal: „Ja, údajný reakcionár, som omnoho radikálnejší a ďaleko revolučnejší než tí, ktorých radikalizmus sa dnes prejavuje len slovami.“ Vydrová sa v knihe prikláňa k Plessnerovej kritike radikalizmu, ktorý podľa neho „vie myslieť len v pojmoch základných kategórií“ (s. 60).

Zároveň však vo svojich esejach ponecháva v hre základné kategórie, získané vo fenomenologickej tradícii, a hľadá myslenie, ktoré sa o ne dokáže oprieť a využiť ich aj do budúcnosti, avšak bez toho, aby prebiehalo výlučne v týchto pojmoch. Medzi kritikou, ktorá za každým fenoménom vidí prácu rozsiahlych rigidných štruktúr, a čistou deskripciou, ktorá sa vyhýba akýmkoľvek zovšeobecneniam, má takáto filozofia predsa len v istom zmysle radikálny potenciál.

Michal Lipták

Literatúra

- ADORNO, T. W. (1991): *The Culture Industry*. London / New York: Routledge.
FOUCAULT, M. (1987): *Slová a veci*. Bratislava: Pravda.
HUSSERL, E. (1998): *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: Academia.
LATOURE, B. (2003): *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava: Kalligram.
LATOURE, B. (2005): *Reassembling the Social*. Oxford: Oxford University Press.
VEBLEN, T. (1999): *Teorie záhalčivé třídy*. Praha: SLON.
VYDROVÁ, J. (2010): *Cesty fenomenologie. Fenomenologická metoda neskorého Husserla*. Pusté Úľany: Schola Philosophica.

Michal Lipták
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
e-mail: iamichal@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4333-6108>